

LÄÄNEMERESOOE PIIRID

27.–29. oktoobrini 2011 peeti Karula vallas Nakatu turismitalus 15. korda Võru Instituudi ja Tartu Ülikooli korraldusel rahvusvaheline konverents „Läänemeresoome piirid” seekordse rõhuasetusega läänemeresoome rahvaste keele-, kultuuri- ja vaimupiiridel. Konverentsi avas Võru Instituudi direktor Rainer Kuuba.

Esimene esineja Santeri Junttila (Helsingi Ülikool) proovis oma ettekandes „Läänemeresoome ajapiirid” paika panna aega, millest alates ja milleni võib kõnelda läänemeresoome algkeelest. Ta arutles ka, millal muutusid murded omaette keelteks ja millal sai murdepiirist keelepiir. Algläänemeresoome murded tegid läbi pika jagunemis- ja sulandumisprotsessi, enne kui praeguste keelte alged hakkasid moodustuma. Seda, millal algläänemeresoome periood lõppes, saab kindlaks teha laenude põhjal. Nii näiteks on lõunaeesti ja sealhulgas ka võru keele tunnuslikud häälikumuutused kogu läänemeresoome keele alal kõige vanemad.

Karl Pajusalu (Tartu Ülikool) ja Peter Pomozi (Budapesti Ülikool) pidasid ühisettekande „Eesti ja Ungari murde- ja kultuuripiiridest”. Tegu on Eesti ja Ungari ühisprojektiga, milles vaadeldakse, kuidas erinevatest välisestest parameetritest – loodusest, ühiskondlikust korraldusest jmt – lähtuvalt keeleerinevused korreleeruvad. Eesti puhul oli K. Pajusalu võtnud võrdlevalt ette Eesti murdekaardi ja muinasmaakondade kaardi. Selguski, et sõnavara-seoste kaart sobib hästi muinasmaakondade kaardiga, kus Eesti on jaota-

tud kolmeks suureks alaks: Lõuna- ja Põhja-Eesti ning Saaremaa-Läänemaa. Selgusid siirdealad (nt linnade ümbruses, väheasustatud alad – sood, paksud metsad –, kus inimesed pole eriti liikunud) ja nendes toimunud nähtused. P. Pomozi tutvustas samalaadset Ungaris tehtud uuringut. Põhiline vahe on selles, et ungari murretel on erinevused üldiselt uuemad ja väiksemad kui eesti murretel. Väga liikuvad nomaadhõimud kulgesid suurte hulkadena ühest paigast teise ja asustamata jäeti tänapäeva siirdealad, kus olid sood või mäed. Just siirdealadel tekib keelde uusi muutusi.

Oma ettekandes „Kliimaatilisi märkusi eestlaste esiajalooost” vaatles Mart Rannut (Integratsiooni Uuringute Instituut) kliimaatilisi muutusi Eesti alal jääaja lõpust kuni tänapäevani ja arutles teemal, kuidas võivad olla seotud rahvaste ränne ja keel. Eestis on toimunud samasugused rahvastikuprotsessid nagu mujal Euroopas: aeg-ajalt on toimunud (loodus)katastroofid (külmalained, epideemiad) ning teiste hõimude vägivaldne sisseränne. On esinenud perioode, kui Eestis ei saanud inimasustus liiga madala temperatuuri ja toidu puudumise tõttu võimalik olla ning sinne elanikkond kas põgenes lõuna poole või suri välja. Esineja hinnangul võis pärast jääaega selliseid aegu olla kuus korda. Mõlemal juhul tähendas see olulist keele- ja kultuurimuutust, mis on korrelatsioonis arheoloogiliste andmetega.

Enn Ernits (Eesti Maaülikool) kõnles teemal „F. R. Kreutzwald lõunaeestlaste piire kompimas”. Vene Geograafia

Seltsi asutajaliige akadeemik Peter von Koeppen koostas Venemaa rahvaste kaardi. Selleks kasutas ta korrespondentide abi. Üks neist oli Kreutzwald, kes kogus aastatel 1849–1851 lõuna-eestlasi puudutavat peamiselt statistilist ja topograafilist ainet. Materjali kogus ta Pihkva kubermangu külades põhiliselt setude ja lõunaeesti keelesaarte (Kraasna, Lutsi, Ostrovi, Koiva maarahva) ja Piirissaare eestlaste kohta. Ta oli ühtlasi esimene, kes üritas setude arvu kindlaks teha. E. Ernits võrdles Kreutzwaldi saadud andmeid varasemate ja hilisemate käsitlustega.

Urmas Kalla (Võru Instituut) tutvustas eesti, vene ja võru keele kohanimedid kahel pool Lämmijärve. Järv on ikka olnud pigem rahvaste kooshoidja kui lahutaja. Lämmijärve ääres on sajandeid olnud segaasustus: vene- ja lõunaeestikeelsed külad on paiknenud läbisegi nii järve ida- kui ka lääne-kaldal. Seetõttu on paljud kohanimed olemas paralleelselt mõlemas keeles. Osa neist on ilmselt vastastikused laenuid, osa aga mõlemas keeles täiesti erinevad sõnad. Lõunaeestikeelsed kohanimed sobituvad Võnnu ja Räpina kihelkonna nimemustrisse. Venekeelsed asulanimed peegeldavad Lämmijärve idakalda läänemeresoome asustuse mitut lainet.

Kohanimeteemat jätkas Marje Joalau (Tallinn Ülikool) ettekanne „Läänemeresoome kohanimed läänemeresoome ruumis ja piiri taga”. Selleks et kohanimed säiliks (ka substraadina), peab püüasustus olema järjepidev. Inimestest on tühjaks jäänud Setumaa, Peipsi-tagune, Ingerimaa. Läänemeresoome keelealal on palju nimesid, mis esinevad mitmel rahval, nt eesti *Pühajärv* ja sellest moodustatud sekundaarne oikonüüm *Pühajärve*, millele leidub paralleele ilmselt kõigi läänemeresoome rahvaste aladel. On väidetud, et elemente *püha* sisaldavad kohanimed viitavad piirile. Huvitavamad on niisu-

gused laiemalt levinud kohanimed, mille etümoloogiat on raske leida. Sageli esineb neid ka endistel läänemeresoome aladel, mis praegu on vene- või läti keelsed. Vene nimevarasse on need tulnud läänemeresoome keeltest, kuid esindavad ilmselt mingit soome-ugri eelset substraati.

Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool) kõneles teemal „Piiride revitaliseerimine ajaloolise Võrumaa kihelkondade näitel”. Kihelkonnad on põliselanike põlvkondlikus mälus säilinud üksused. Kihelkonnapiiride märkimisega tähistati Eesti Rahva Muuseumi 100 aasta juubelit, kuigi idee autoriks peetakse Lennart Merd. 2008. aastal avati president Ilvese eestvõttel Vana-Võrumaa kihelkondade sildid. Visuaalsed märgid värskendavad ajaloolist mälu. Ajalooline Võrumaa asub praeguse Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakonna aladel. Osa endistest kihelkonnakeskustest on säilitanud tänapäevani ümberkaudsete külade ja valdade jaoks tõmbekeskuse positsiooni: Räpinä, Põlva, Vahtsõliina, Kanepi, Rõugõ.

Huvitava ettekandega „Piirid soos” astus üles Toomas Kiho (ajakiri Akadeemia). Kultuuripiirid sõltuvad eelkõige inimasustusest. Piirid määratlevad inimeste mõjualade ulatuse: mida kindlam on maastik, seda kindlamad piirid. Alam-Pedja looduskaitsealal saavad kokku Pedja ja Põltsamaa jõgi ning suubuvad koos Emajõkke. Jõgedevahe-line ala on soine. Kihelkondadest on sel alal Põltsamaa, Kursi ja Kolga-Jaani kihelkond. Esineja vaatles, kuidas on seda piiriala joonistatud kihelkonnakaartidele. On tekkinud mitu joonistus-traditsiooni, mis ei ole üksteisega kooskõlas. Nii leiduvadki eri trükistes ja veebipaikades üksteisele vastukäivad kaardid. T. Kiho seadis endale eesmärgiks soopiirides selgust tuua ning aidata korrigeerida Eesti kihelkonnapiiride kaarti. Ta jõudis järeldusele, et õige on traditsioon, mille järgi Põltsamaa

kihelkond ulatub Emajõeni, lahutades teineteisest Kolga-Jaani ja Kursi.

Aleksandra Rodionova (Venemaa TA Karjala Teaduskeskus, Petroskoi) ettekande pealkiri oli „Karjala ja vepsa keele Agricolad”. Ta kõneles kõigepealt lühidalt karjala ja vepsa kirjakeele ajaloost, mille esimene periood oli 1930. aastatel (nii ladina- kui ka venetähestikulisena). Pikema vaheaja järel alustati karjala ja vepsa kirjakeele arendamist uuesti alates 1988. aastast, seejuures karjala keele puhul loodi neid kaks: põhjakarjala ja aunuse kirjakeel. 1989. aastal kinnitati nende kirjakeelte ladina tähestikud ning 2006. aastal uus ühtne põhjakarjala ja aunuse ladina tähestik. See võiks olla esimene samm ühisele kirjakeelele üleminekul, mis aga väga lihtne ei tundu olevat. 2003. aastal ilmus veel ka lüüdi aabits. Esineja tutvustas lähemalt põhjakarjala, aunuse ja vepsa uute kirjakeelte peamiste loojate, vastavalt Pekka Zaikovi, Ljudmila Markianova ja Niina Zaitseva tegevust. Kõik kolm õppejõudu on avaldanud teaduslikke uurimusi, sõnaraamatuid ja õppekirjandust. L. Markianova ja N. Zaitseva on avaldanud ka ilukirjandust ning tõlkeid, eriti tõstis A. Rodionova esile N. Zaitsevat, kellelt on vepsa keeles ilmunud „Kalevala” lühendatud väljaanne ja 2007. aastal vepsakeelne Uus Testament.

Svetlana Kovaljova (Venemaa TA Karjala Teaduskeskus, Petroskoi) ettekanne „Vepsa ja karjala keel vähemuskeeltena Karjala keelesotsioloogilisel kaardil” nii palju optimismi ei sisendanud kui eelnenud ettekanne. Ta vaatles Venemaa 1989. ja 2002. aasta rahvaloenduste vahel Karjala rahvastikus toimunud muutusi. Karjalased on oma kodumaa suurim vähemusrahvus, aga neid oli kogu elanikkonnast 2002. aastal ainult 9,2 %, nende arv oli vähenenud 13 000 võrra. Venemaa 2010. aasta rahvaloenduse ametlikke tulemusi ei ole veel avaldatud, kuid esinejal oli

andmeid ühe rajooni kohta, kus karjalaste osakaal oli langenud viimase kaheksa aastaga 36,8-lt 28,6 protsendini. Lisaks on vähenenud ka karjala keel oskus: selle märkis 2002. aastal emakeeleks ainult 48,4 % karjalastest. Vepslasi on Karjala elanikkonnast ainult 0,7 %, kellest vepsa keelt oskab üksnes 38 %, kuid vepslased on tunnustatud Venemaa ametlikuks keelevähemuseks ja sellest on neil mõnevõrra kasu. Mõlema rahva säilimise seavad ohtu linnastumine, madal sündimus, segaabiellud (u 50 % maal ja 75 % linnades). Esineja mainis ka noorte ükskõikset suhtumist oma keelde – näiteks 2010. aastal tuli kõrgkoolidesse karjala keelt õppima ainult seitse inimest, 2011. aastal mitte ühtki – ning seda, et karjala keelega on raske tööd leida, palju populaarsem on soome keele õppimine. Mõne viimase aastaga on tublisti (50-lt 37-le) vähenenud ka koolide arv, kus karjala keelt õpetatakse, pealegi ei ole karjala keel õpetuskeel, vaid sageli õpilastele pigem võõrkeeleks. Lasteaedadest on karjalakeelseid lasteaedu praegu kaks ja vepsakeelseid üks.

Eberhard Winkleri (Göttingeni Ülikool) ja Karl Pajusalu (TÜ) ühisettekanne „Piirid maastikus ja Salatsi liivi maastikusõnad” jätkas eelmise konverentsi teemat, pöörates seekord tähelepanu Salatsi liivlaste kunagise asuala kohanimedes esinevatele mingeid piire, äärealasid või takistusi – piiri ennast, jõge, jõekääru, oja(kest), sood, mäge, küngast, ulgumerd, saart, randa, kallast – tähistavatele sõnadele ja nende võimalikule liivi etümoloogiale. Ettekande esitanud K. Pajusalu juhtis tähelepanu ka sellele, et läti keeleuurijad ei ole pidanud vaadeldud kohanimedid läänemeresoome päritolu nime-deks ega ole neid eriti põhjalikult käsitlenud.

Mariko Faster (Võru Instituut) pidas ettekande „Naine Lõuna-Eesti kohanimedes”. Alustuseks tutvustas ta soo-

me teadlase Kaija Mallati uurimust, millest ilmneb, et Soomes ja Rootsis on naisega seotud nimesid pandud väiksematele kohtadele. Võrumaa toponüümide andmebaas osutab, et siin see nii ei ole, seega paistab meie kohanimesisüsteem erinevat selles osas Põhjamaade omast ja sarnanevat rohkem Saksamaa omaga. Samal ajal on sellesamas kohanimede andmebaasis naisenimedel või naissoost olendile viitavatel sõnadel põhinevaid nimesid siiski ainult 2 % ringis, mehenimedel või meessoost olenditel põhinevaid aga tunduvalt rohkem. Võrumaa kohanimedes esinevast 50 levinumast eesnimest on 46 mehe- ja üksnes neli naisenimed. Vanimad naisalgupära kohanimed on *ema*-algulised. Naise eesnimedel põhinevaid kohanimesid on vähe, v.a naispühakute järgi pandud kohanimed, mis pärinevad keskajast (peamiselt kirikute, kabelite ja nende ümbruse nimed). On ka kohanimesid, mis on seotud rahvajuttudega, ning emasloomadele viitavaid kohanimesid. Vähe on neid kohti, mis on saanud nime naisomaniku järgi, ja nad on ka märksa hilisemad, pigem tänapäeval pandud nimed.

Evar Saar (Võru Instituut) kõneles teemal „Võrumaa *Piiri*- ja *Raja*-kohanimede motiividest”. Esineja tödes, et sõna *piir* on Võrumaa kohanimedes atribuudina kõige sagedasem kultuurisõna, kokku on andmebaasis üle 200 niisuguse nime, mis tähistavad 23 700 objekti, kuid veelgi sagedasem on see Tartumaal Võnnu kihelkonnas, kus neid on üle 50 (4400 objekti). Võrumaal on 55 % neist nimedest motiveeritud mõisapiirist, ülejäänud etnilisest või riigipiirist, mõisa sees talude või asunduste piiridest ja perekonnanimedest ning tundmatut päritolu on 20 % (neist mõnes võiks *piir* tähendada ringmängu, vrd sm *piiri*). Üksikjuhul on nime aluseks ka kihelkonnapiir: Võrus on *Piiri uulits*, mis asub Põlva ja Rõuge kihelkonna piiril. *Raja*-algulisi nimesid,

mida on Võrumaal registreeritud ainult 18, on kasutatud asundustalude puhul. Nende hulgas on nii piirist kui ka Oskar Lutsu teostest motiveeritud kohanimesid.

Heinike Heinsoo (TÜ) kõneles eesti, vadja ja soome keele deskriptiivverbidest, seades endale ülesande selgitada, kui palju see sõnavarakihit nendes kolmes lähedases sugulaskeeles erineb või sarnaneb. Ilmneb, et tuletusmudeli ja sufiksiste poolest on nad vägagi sarnased (eesti *-ise-*, *-u-*, *-ta-*, *-ele-*, vadja *-ise-*, *-u-*, *-ele-*, *-tta-*, soome *-ise-*, *-ahta-*, *-ta-*, *-le-*, *-u-*, *-tta-*), aga häälikuliselt ja tähenduselt ei ole. Need sõnad moodustavad suuri verbipesasid, milles erineb või vaheldub kas alguskonsonant või 1. silbi vokaal. Keeliti leidis H. Heinsoo siin sarnasusi (nt 1. silbis ei esine *e-d*), kuid rohkem siiski mitmesuguseid erinevusi (nt eesti keeles 1. silbis sagedasti *õ*, millele soome keeles vastavad *a*, *i*, *o*, aga muidu *õ*-rikkas vadja keeles seda deskriptiivsõnades ei ole; eesti ja vadja keeles võib sõna algul olla konsonantühend, soome keeles mitte; vadja keeles sõna algul *š* ja muidu ebatavaline heliline klusiil, eesti ja soome keeles mitte *jm*), lisaks on vadja keele puhul selget vene keele mõju. Igas vaadeldud keeles saab deskriptiivverbe juurde luua ja emakeelekõneleja saab neist aru, kuid isegi lähedase sugulaskeele kõnelejale tähendus enamasti läbinähtav ei ole. Ka ei ole neil vasteid meie kaugemates sugulaskeeltes.

Liina Lindström (TÜ) esines ettekandega „Petserimaa setodest ja nende keelest 2010.–2011. aasta välitööde põhjal”, tutvustades kahe ekspeditsiooni kestel kogunenud muljeid ja kogutud keele- ja folkloristikaalast materjali. Keelejuhtide olme, haridus, eluviis, suhtlusringkond (kaasa arvatud ajakirjandus, raadio, televisioon), kodakondsus (mõnel topeltkodakondsus, aga mõnel ei olnud ühtki passi, sest ta teab küll, kust üle piiri saab) ja keeleoskus

olid väga mitmesugused. Vanematega, aga ka sugulaste ja naabritega kõnel-dakse üldiselt oma üsna vanapärasest setu keelt. Vene keele kasutamine on sagedane, aga eesti keelt oskavad samuti enam-vähem kõik.

Konverentsi viimase ettekande pidas lüüdi luuletaja Miikul Pahomov (Helsingi Ülikool), arutledes selle üle, mis eristab uurali rahvaid indoeurooplas-

test. Ta tõstis esile loodusläheduse, sõnausu, sõjakuse puudumise ja pigem jõu eest taganemise kui võitlemise.

Konverentsi korraldamist toetasid keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikool ning rahvusvaheline ELDIA (*European language diversity for all*) projekt.

TIINA HALLIK, VÄINO KLAUS